

ANDRZEJ NIEWIŃSKI

LAS SIETE PARTIDAS ALFONSA X
JAKO ŹRÓDŁO DO DZIEJÓW HISTORII WOJSKOWOŚCI
WYBRANE ZAGADNIENIA

Wiek XIII, obfitujący w monumentalne dzieła w rodzaju *Sumy Teologicznej* czy *Boskiej Komedii*, był również czasem powstania kodeksu *Siete Partidas*, uznawanego za najważniejszy zbiór praw w średniowieczu oraz najobszerniejszą kompilację ustawodawczą od czasów Imperium Rzymskiego, a jednocześnie stanowi cenne źródło informacji na temat życia w średniowiecznej Hiszpanii.

Król Kastylii i Leonu Alfons X (1221-1284) był niewątpliwie jedną z bardziej wybitnych i barwnych postaci średniowiecza, wyróżniającą się wszechstronnością zainteresowań i nieprzeciętną aktywnością w różnych dziedzinach (polityka, prawo, muzyka, literatura etc.), przez co zyskał przydomek „Mądry”¹. Od najmłodszych lat był również aktywny militarnie, towarzysząc ojcu w kampaniach przeciwko Maurom². Jako twórca kodeksu *Siete Partidas*, nazywany jest niekiedy kastylijskim Justynianem. W prologu do kodeksu Alfons formułuje cel swego przedsięwzięcia: promocja sprawiedliwości poprzez pouczenie ludzi, co jest prawe i jak należy postępować, oraz kontynuacja – na użytek przyszłych pokoleń – dzieła swego wielkiego poprzednika, Ferdynanda III Świętego, którego aktywne działania w znacznej mierze przyczyniły się do postępu rekonkwisty.

Dr hab. ANDRZEJ NIEWIŃSKI – Pracownia Wojskowo-Historyczna, Instytut Historii, Wydział Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: niewin@kul.pl

¹ M. NICHOLS, *Las Siete Partidas*, „California Law Review” vol. 20 (1932), no. 3, s. 260-285.

² Już jako dziesięciolatek prawdopodobnie brał udział w kampanii mającej na celu utrzymanie kontroli nad odzyskanymi terenami w Andaluzji, był obecny podczas bitwy pod Jerez (1231) i był świadkiem ścięcia 500 jeńców muzułmańskich. H. SALVADOR MARTÍNEZ, *Alfonso X, the Learned: A Biography*, trans. Odile Cisneros (Studies in the History of Christian Traditions 146), Leiden–Boston: Brill 2010, s. 82-83.

Partidy postrzegane są jako główny wyraz teorii politycznej Alfonsa, któremu przyświecała idea zjednoczonego imperium na Półwyspie Iberyjskim. Zdania są podzielone co do tego, czy faktycznie dążył do zostania św. cesarzem rzymskim (powołując się na swoje pochodzenie – był synem Elżbiety (Beatriz) Hohenstauf ze Szwabii, kuzynki cesarza Fryderyka II), czy też chciał być cesarzem zjednoczonej Hiszpanii (*totus Hispaniae*)³. Został wybrany na cesarza rzymskiego w 1257 roku częścią głosów, alternatywnie do Ryszarda z Kornwalii, ale tamten zyskał większe poparcie, więc król Kastylii ostatecznie zrezygnował ze swoich roszczeń⁴. Zdaniem C. Ayala, Alfons X wykorzystywał swoje aspiracje imperialne jako punkt odniesienia dla własnej hegemonii na Półwyspie oraz platformę do wzmocnienia swego autorytetu na podlegających mu terenach – wszystkie projekty zagraniczne wiązały się ściśle z interesami narodowymi, a poparcie króla dla stronnictwa Gibelinów ukierunkowane było na stworzenie bazy teoretycznej dla politycznej architektury Kastylii⁵.

Wcześniejsze prawa funkcjonujące na Półwyspie Iberyjskim wywodziły się z Forum Judicum, opartym na zbiorze praw wizygockich z czasów króla Chindaswinta (642/43). Wpływ miało również wcześniejsze zwyczajowe prawo salickie z początku VI wieku⁶. Tradycyjnie uznawano trzy źródła prawa – przyjęta praktyka, zwyczaj, *fuero*. W odróżnieniu od *fueros*, Partidy miały charakter ogólnonarodowego kodeksu prawa. Miały obowiązywać w całym królestwie Kastylii i Leonu, a nawet służyć jako kodeks prawny dla całego cesarstwa Rzymskiego, w przypadku realizacji aspiracji Alfonsa do tytułu św. cesarza rzymskiego.

Partida I (tytuł II, prawo 8) określa *fuero* jako prawo pisane, zawierające w sobie wcześniej istniejącą praktykę i niepisane prawo zwyczajowe, ale mające szersze zastosowanie i nadane publicznie. Można je uznać za obowiązujące prawo, jeśli promuje pokój i sprawiedliwość oraz zgodę zarówno panującego, jak i poddanych. Definicja *fuero* w Partidach ma charakter ogólny, mimo to podkreśla, że mają one pełną moc prawną i jako *lex scripta* cieszą się większym autorytetem niż prawo zwyczajowe. *Fueros* nie

³ Tamże, s. 123.

⁴ C. ESTEPA DIEZ, *Alfonso X y el 'fecho del Imperio'*, „Revista de Occidente” 1984, no. 43, s. 43-54.

⁵ C. DE AYALA MARTÍNEZ, *Directrices fundamentales de la política peninsular de Alfonso X: relaciones castellano-aragonesas de 1252 a 1263*, Madrid: Aldecoa, D.L. 1986. Na temat aspiracji Alfonsa X zob. też D.A. PANATERI, *El discurso del rey. El discurso jurídico alfonsi y sus implicancias políticas*, Madrid: Dikynson 2017; C.J. SOCARRÁS, *Alfonso X of Castile: a study on imperialistic frustration*, Barcelona: Talleres Graficos de Sololibros 1975.

⁶ Jak zauważa Brodman, kodeks Alfonsa X wniósł w istniejące ustawodawstwo nowy wymiar, czyniąc troskę o biednych i zobowiązania społeczne względem potrzebujących (wdowy, sieroty, jeńcy) integralną częścią ideologii i polityki państwowej. J. BRODMAN, *The Siete Partidas and the Law of Charity in Thirteenth-Century Castile*, w: *The Emergence of León-Castile c. 1065-1500. Essays presented to J.F. O'Callaghan*, Ashgate: Routledge 2015, s. 81-91.

ograniczały się do danego miasta, lecz obejmowały również okoliczne miejscowości⁷. Samo słowo *fuero* wywodzi się z łacińskiego *forum*, co podkreśla aspekt użyteczności publicznej i charakter legislacyjny⁸. Termin ten często się pojawia od XI wieku na określenie zbioru przepisów prawnych. Jak zaznacza Reilly⁹, *fueros* rozwinęły się z kart miejskich – aktów prawnych, poprzez które korona przekazywała prawa bądź prerogatywy królewskie określonej grupie beneficjentów. Mogły one obejmować podatki, myta lub prawo do osiedlenia. Na terenie Kastylii w skład *fueros*, obok prawa zwyczajowego, wchodziły *fazañas* – decyzje podjęte w czasie dysput. W XII wieku powstały tzw. *Fueros extensos* – bardziej rozbudowane i noszące konkretne nazwy. Przykładowo – zbiór *Fuero de Cuenca* (powstałe między rokiem 1177 a 1191) zawierał 43 rozdziały, każdy z nich był podzielony na poszczególne prawa. *Fuero de Madrid* (1202) zawierał ponad 100 praw, a *Fuero de Teruel* (1177) w królestwie Aragonii – kilkaset¹⁰.

Partidas to trzeci zbiór przepisów prawnych promulgowany przez Alfonsa; wcześniejsze jego dzieła to *Espéculo de las Leyes* (Zwierciadło Praw) i *Fuero Real*, będący próbą uzupełnienia i usystematyzowania wcześniejszych zbiorów praw miejskich. Tradycyjnie przyjmuje się, że *Fuero* promulgowano w 1255 roku (kodeks ten spotkał się jednak z aktywną opozycją miast, które wymusiły na Alfonsie przywrócenie im poprzednio obowiązujących praw), a jego podstawowym celem było połączenie lokalnych regulacji prawnych w całym królestwie¹¹. Z kolei *Espéculo* powstawało w okresie między rokiem 1256 a 1260, w celu przeprowadzenia ujednoczenia ustawodawstwa, nie zostało jednak ukończone, gdyż jego autor zajął się realizacją większego projektu – *Siete Partidas*, które obejmują w sposób całościowy większość dziedzin życia. Główne źródła tego dzieła to: Pismo Święte, prawo kanoniczne, prawo rzymskie, prawo wizygockie (czynnie działające w wiekach XIII-XV), pisane i zwyczajowe prawo kastyljskie; Arystoteles, Seneka, Cyncer, Boecjusz, myśl arabska, ojcowie Kościoła, Izydor z Sewilli¹².

⁷ Zob. *The Code of Cuenca: Municipal Law on the Twelfth-Century Castilian Frontier*, trans. J.F. Powers, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2000, s. 3-23.

⁸ M. NICHOLS, *Las Siete Partidas...*, s. 263. Alfons przywołuje również etymologię słowa *ley* (prawo), wywodząc je od *leyenda* (pouczenie), oraz łącząc z przymiotnikiem *leal* – przepisy prawa (*ley*) mają być *leales*, czyli prawdziwe i sprawiedliwe.

⁹ B.F. REILLY, *The Chancery of Alfonso VI of León-Castile (1065-1109)*, w: *Santiago, Saint-Denis, and Saint Peter: The Reception of the Roman Liturgy in León-Castile in 1080*, ed. B. Reilly, New York: Fordham University Press 1985, s. 10.

¹⁰ J.E. DORY-GARDUÑO, *The forging of Castilian law: land disputes before the royal audiencia and the transmission of a legal tradition*, New Mexico: University of New Mexico 2013, s. 43.

¹¹ D. ROJINSKY, *Companion to Empire. A Genealogy of the Written Word in Spain and New Spain, c.550-1550*, Amsterdam-New York: Rodopi 2010, s. 66.

¹² Introduction to the Second Partida, *Las SietePartidas*, ed. R.I. Burns, trans. S.P. Scott, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2001, s. IX.

Kroniki Alfonsa Mądrego podają, że prace nad *Partidami* rozpoczął Ferdynand III, mimo to niektórzy badacze uważają, że Alfons osobiście kierował pracami od początku do końca. Jeden z największych hiszpańskich autorytetów w dziedzinie historii prawa, F. Martinez Marina, uważał, że autorami kodeksu byli Mistrz Jakub (Jacobo lub Jacome Ruiz) – wybitny prawnik, autor *Flores de las leyes*, biskup Oviedo Fernando Martinez i Mistrz Roldan¹³. Jest bardzo prawdopodobne, że to właśnie oni w dużym stopniu wykonali prace związane z doborem i układem materiału, obecnie jednak podkreśla się rolę Alfonsa, który z pewnością brał czynny udział w procesie powstawania kodeksu, przekazując własne idee¹⁴. Pierwsze wydanie, z dodatkiem glos po łacinie autorstwa Alonsa Díaz de Montalvo, ukazało się w 1491 roku, z kolei za najlepsze uznaje się wydanie z Salamanki (1555), z glosami po łacinie autorstwa znanego prawnika Gregoria Lópeza.

Większą część kodeksu napisano po kastylijsku a nie po łacinie¹⁵. Partidy ułożono w 7 ksiąg, a nie 16 lub 12, jako kodeksy Teodozjusza i Justyniana. Każda Partida rozpoczyna się od innej litery, które razem tworzą imię ALFONSO. Partidy dzielą się na tytuły (łącznie 182), a te z kolei na prawa (łącznie 2802). Treść poszczególnych ksiąg przedstawia się następująco:

- I – kodeks kanoniczny określa obowiązki duchowieństwa i kwestie dogmatyczne, ustalając na początku, kto ma uprawnienia do tworzenia prawodawstwa
- II – omawia zakres prerogatyw, praw i obowiązków panujących (cesarza, króla, pomniejszych władców) i kwestie militarne
- III – traktuje o sądownictwie i administracji
- IV – zawiera prawa dotyczące małżeństwa, powinowactwa, prawowitego potomstwa, praw rodzicielskich, niewolnictwa
- V – reguluje prawo handlowe (pożyczki, długi, nabycie i wymiana, rynek, inne formy działalności komercyjnej)
- VI – omawia testamenty, prawo dziedziczenia, sprawowanie opieki prawnej nad sierotami i nieletnimi

¹³ F. MARTINEZ MARINA, *Ensayo histórico-crítico de la antigua legislación y principales cuerpos legales de los reinos de León y Castilla*, Madrid 1808. Zob. też R. GIBERT Y SÁNCHEZ DE LA VEGA, *Jacobo el de las leyes en el estudio jurídico hispánico*, „GLOSSAE. European Journal of Legal History” 5-6(1993-1994), s. 255-278.

¹⁴ J.F. O'CALLAGHAN, *War (and Peace) in the Law Codes of Alfonso X*, w: *Crusaders, Condottieri, and Cannon: medieval warfare in societies around the Mediterranean*, eds. D.J. Kagay and L. Villanon, Leiden–Boston: Brill 2003, s. 6.

¹⁵ Zdaniem O'Callaghana nieco zmniejszyło to popularność kodeksu, który, gdyby był napisany po łacinie, miałby znacznie większe wpływy również poza Półwyspem Iberyjskim – zob. J.F. O'CALLAGHAN, *The Learned King: The Reign of Alfonso X of Castile*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1993.

VII – obejmuje prawo kryminalne: wykroczenia i kary, prawa dotyczące Żydów, saracenów i heretyków.

Wśród poruszonych tematów działania wojenne zajmują ważne miejsce, co w niemałej mierze wynika z faktu, że królowie chrześcijańscy na terenie Półwyspu Iberyjskiego od czasu arabskiej inwazji w VIII wieku znajdowali się w stanie permanentnej walki z muzułmanami. Ojciec Alfonsa, Ferdynand III Święty, zdobył duże miasta na terenie Andaluzji – Cordobę, Arjonę, Jaen i Sewillę, oraz zmusił muzułmańskich władców Granady i Murcji do złożenia mu hołdu wasalnego i płacenia daniny. Po raz pierwszy od roku 711 na Półwyspie nie było już niezależnego państwa muzułmańskiego¹⁶. Emir Granady Muhammad I jako wasal Ferdynanda odegrał ważną rolę w podbojach dokonanych przez chrześcijańskiego władcę, który z kolei okazywał mu pomoc w utrzymaniu w Granadzie spokoju, zaburzanego przez potężny ród nieprzychylnie nastawionych do Muhammada Maurów. Ferdynand planował również inwazję na Maroko w celu odzyskania ziem dawniej należących do Wizygotów i lepszego zabezpieczenia swoich terytoriów dzięki przejęciu kontroli nad portami po obu stronach Cieśniny Gibraltarskiej. Po śmierci Ferdynanda Alfons próbował kontynuować jego politykę. Popęłił jednak szereg błędów. Zainicjowane przez Muhammada powstanie Mudejarów w 1264 roku było efektem niekorzystnej dla wyznawców islamu polityki terytorialnej Alfonsa Mądrego, który usiłował „zamknąć” ich w obrębie Granady. Muzułmanie zdołali opanować kilka ważnych miejscowości. W obliczu reakcji Kastylijczyków władca Granady zwrócił się z prośbą o pomoc do marokańskich Marynidów, co jednak doprowadziło do niezgody i rozłamu w obozie muzułmańskim. Pomimo stłumienia rebelii, sytuacja pozostawała napięta. Konflikt z Granadą przybrał na sile i król zawarł sojusz z przeciwnikami Muhammada¹⁷. Nieco wcześniej, na skutek rebelii króla Niebli, Alfons zlikwidował autonomię jego królestwa¹⁸.

W 1272 roku wybuchł bunt kastylijskiej arystokracji, niezadowolonej z imperialnych planów ich władcy, które wiązały się z dużymi kosztami¹⁹. Zawiązał się spisek z udziałem Filipa, brata Alfonsa. Moźni wymusili na królu pieniądze w zamian za deklarowaną dyspozycyjność do udziału w zainicjowanych przez niego działaniach militarnych, otrzymane fundusze wykorzystali jednak w zupełnie innym celu: „Kiedy

¹⁶ M. MALINOWSKI, *Stosunki polityczne między królestwem Kastylii a Emiratem Granady 1246-1275*, „Acta Universitatis Lodziensis” Folia Historica 67(2000), s. 77.

¹⁷ J.F. O'CALLAGHAN, *War (and Peace) in the Law Codes...*, s. 4.

¹⁸ A. GARCIA SANJUAN, *La conquista de Niebla por Alfonso X*, „Historia. Instituciones. Documentos” 27(2002), s. 89-111.

¹⁹ M. MALINOWSKI, *Stosunki polityczne...*, s. 91.

książę [Filip] i możni panowie otrzymali pieniądze, które król rozkazał dać im, rozdali je swoim wasalom, i zgromadzili przy sobie jak najwięcej mogli rycerzy, i z tychże pieniędzy opłacili broń i konie, a wielu z nich ruszyło w drogę, i zabierali oni żywność bez miary, z osad, z których nie powinni, i wyrządzali wiele szkód na tej ziemi”²⁰. Szukali też wsparcia poza granicami, negocjując z królem Aragonii, królem Portugalii, królem Maroka i emirem Granady. W efekcie Filip i inni możni przestali być wasalami Alfonsa, deklarując zobowiązania militarne wobec emira Granady. Ten z kolei zaproponował sojusz wojskowy przeciwko Kastylii królowi Maroka. Wojska marokańskie przybyły na półwysep wiosną 1275 roku²¹.

W ostatnich latach swego panowania Alfons X nieustannie trzymał w gotowości wojska i statki z powodu zagrożenia ze strony władców Maroka i Granady. Stąd zainteresowanie króla działaniami militarnymi miało charakter wybitnie praktyczny. Priorytetem było zapewnienie szybkiej i skutecznej rekrutacji zbrojnych – kompetentnych, dobrze zorganizowanych, pod wodzą doświadczonych dowódców. Jedną z metod pozyskania rycerzy z wyposażeniem były znaczące ulgi podatkowe (pod warunkiem, że stawili się na coroczny przegląd i wykazali gotowość do odpowiedzi na wezwanie), mające skłonić ich do służby wojskowej²².

Militaryzacja społeczeństwa dobrze widoczna jest w Partidach. Jednym z głównych celów Alfonsa było stworzenie podstawy prawnej do obligatoryjnej służby wojskowej, żeby móc ukarać tych, którzy nie spełnili swojego obowiązku. Podsumowując obowiązki króla wobec ludu stwierdza, że król powinien zapewnić ludowi pokój, sprawiedliwość i prawo. Troska o pokój i dobrobyt całego ludu (wszystkich warstw społecznych) obejmuje obronę przed nieprzyjacielem. Obrona państwa przedstawiona została jako główny obowiązek króla, a w kontekście tego pojawia się szerszy wywód na temat organizacji militarnej. Prowadzenie wojny ma na celu naprawić zło wyrządzone Bogu i ludziom bądź też zapobiec złu, które się jeszcze nie dokonało. Wykroczenia przeciwko Bogu są powodem wojen z muzułmanami i innymi niewiernymi²³.

²⁰ *Crónicas de los Reyes de Castilla desde Don Alfonso el Sabio hasta los Católicos, Don Fernando y Dona Isabel*, ed. C. Rosell, Madrid 1878, t. I, s. 17, cyt. za: M. MALINOWSKI, *Stosunki polityczne...*, s. 88.

²¹ F. GARCÍA FITZ, *Alfonso X y sus relaciones con el Emirato granadino: política y guerra*, „Alcázar. Revista de estudios Alfonsíes” 2004-2005, nr 4, s. 69.

²² Na temat powszechnego obowiązku służby wojskowej oraz królewskiego prawa egzekwowania tego obowiązku jako wyrazu jego zwierzchnictwa zob. H. GRASSOTTI, *El deber y el derecho de hacer guerra y paz en León y Castilla*, „Cuadernos de historia de España” 59-60(1976), s. 221-296.

²³ Wątek uzasadnienia wojny od strony teoretycznej poruszony jest w tytule XXIII. Z wojny może wynikać dobro – koncept ten obecny jest już u Augustyna. Wojna dobra, czyli sprawiedliwa, ma miejsce wtedy, gdy strona zaangażowana w działania wojenne ma na celu odzyskanie lub obronę swojego terytorium i własności, niesprawiedliwa zaś to taka, która wynika z pychy i jest bezprawna.

Druga Partida²⁴ zawiera prawa dotyczące funkcji króla i jego relacji z poddanymi oraz sztuki wojennej (od tytułu 18 do 30). Tytuły 18-19 podkreślają konieczność obrony zamków królewskich, jak i samego króla, przed nieprzyjaciółmi. Ludność cywilna ma obowiązek tworzenia oddziałów militarnych na potrzeby misji zarówno ofensywnych, jak i defensywnych wspierających króla. Tytuł 20 traktuje o obowiązkach wobec ojczyzny, tytuł 21 dotyczy rycerzy, tytuł 22 omawia zbrojnych na poszczególnych szczeblach wojskowych (dowódcy, piechota), tytuły 23-24 obejmują działania wojenne na lądzie i na morzu, tytuł 25 dotyczy odszkodowań należnych żołnierzom z tytułu poniesionych szkód (zdrowotnych i materialnych), tytuł 26 określa zasady podziału łupów, a 27 rozdzielania nagród za odwagę; tytuł 28 zajmuje się sprawiedliwością wojenną, 29-30 omawia kwestie jeńców i okupu, a 31 traktuje o szkolnictwie wyższym.

Obowiązki militarne wynikają niejako z uprzednich rozważań na temat urzędu królewskiego, z ciągle powtarzającym się motywem, jakim jest obowiązek obrony osoby króla i wszystkich osób z jego otoczenia. W tytule XVIII omawia się obowiązek obrony miast, zamków i twierdz – mimo że są pod jurysdykcją panów feudalnych, ostatecznie stanowią własność króla i jako takie powinny być chronione²⁵. Obrona ma dwojaki charakter – z jednej strony jest obowiązkiem wszystkich poddanych, z drugiej – w szczególności wyznaczonych do tego osób, które w ten sposób służą królowi. W pierwszym przypadku obejmuje zakaz przejmowania takiej twierdzy siłą lub podstępem, a kto by się takiego czynu dopuścił, winien jest śmierci, ponieważ pozbawiłby króla fortyfikacji obronnej, czego skutkiem mogłaby być utrata przez króla życia lub mienia, a nawet własnego państwa. Szczególnie jednak obowiązek obrony zamku lub innej twierdzy spoczywa na osobach, które obiekt ten dziedziczą lub tych, których król do tego wyznacza. Zarządca twierdzy nie może bez zgody króla jej sprzedać albo wymienić na inną, ponieważ mogłoby to wyrządzić szkodę królowi i królestwu. Powinien też troszczyć się o garnizon broniący twierdzy z polecenia króla. Dbając o ludzi i zaopatrzenie, żeby nie narazić króla i kraju na niebezpieczeństwo, zarządca ma rzetelnie spełniać swoje obowiązki, a gdyby król zażądał oddania mu twierdzy, powinien natychmiast to żądanie spełnić²⁶.

Król Kastylii uważał, że wojna chrześcijan mająca na celu rekonkwistę jest sprawiedliwa, ponieważ pragną odzyskać to co do nich należy, a chociaż niesie ze sobą wrogość i niszczenie, w ostatecznym wyniku prowadzi do osiągnięcia pokoju, wytchnienia i przyjaźni. Dlatego dobre jest – stwierdza, powołując się na opinię „starożytnych” – znoszenie niebezpieczeństw i trudów wojny, ponieważ jest to środek prowadzący do upragnionego dobrodziejstwa, jakim jest pokój.

²⁴ Cyt. za: *Las Siete Partidas...*

²⁵ Partida II, tytuł XVIII, prawo 1, s. 379 (dalej wszystkie tytuły z Partida II).

²⁶ Tytuł XVIII, prawo 1, s. 380.

Prawa 2-5 szczegółowo omawiają procedury przekazania zarządcy twierdzy przez króla oraz wyjątkowe sytuacje²⁷. Prawo 6 precyzuje, że ze względu na wielką odpowiedzialność związaną z utrzymaniem twierdzy, jak również wielkie niebezpieczeństwo (kara śmierci w przypadku utraty twierdzy), osoby, którym zadanie to powierzono, muszą spełniać następujące warunki: posiadać odpowiednie kwalifikacje, mieć wystarczającą liczbę ludzi, odpowiednie zaopatrzenie w żywność i broń²⁸. Zarządca powinien ponadto być pochodzenia szlacheckiego, gdyż wtedy będzie się wstydził czynów mogących zdyskredytować dobre imię rodziny, z której pochodzi. Musi również odznaczać się lojalnością, walecznością, mądrością i umiarkowaną hojnością, żeby jego ludzie nie musieli szukać zarobków gdzie indziej. Powinien bezwzględnie bronić twierdzy, nie może jej poddać nieprzyjacielowi nawet gdyby torturowano lub zabito członków jego rodziny lub inne bliskie mu osoby, albo też jego samego wzięto do niewoli i poddano torturom. Nie może też ulec pokusie przyjęcia zapłaty²⁹.

Zarządca zamku powinien mieć wystarczająco dużo rycerzy, kuszników i innych zbrojnych. Szczególnie kusznicy są bardzo skuteczni w obronie, powinni ponadto dobrze znać się na wytwarzaniu i naprawie kuszy oraz wszystkich rzeczach związanych z łucznictwem. Powinien też mieć nocnych zwiadowców, wielu strażników, dziennych i nocnych, patrolujących mury i obserwujących z wieży, oraz często ich zmieniać, a gdyby któryś z nich nie spełniał swoich obowiązków jak należy, ma być uśmiercony, gdyż takie wykroczenie jest równoznaczne ze zdradą³⁰.

Pożywienie, niezbędne do życia, jest szczególnie ważne w sytuacji obrońców miasta lub twierdzy, którzy nie mogą nigdzie się oddalić bez pozwolenia, albo jest to w ogóle niemożliwe z powodu oblężenia i ataków nieprzyjaciela. Dlatego zarządca powinien zawsze dbać o to, by zamek czy twierdza była dobrze zaopatrzona w żywność, a szczególnie w wodę, jak również zadbać o dostęp do źródła. Należy zrobić wszystko, by zapewnić ludziom wodę, która nie tylko jest konieczna do życia, ale też do wielu czynności, dlatego brak wody bardziej niż cokolwiek innego może stać się przyczyną klęski. Podobnie należy zadbać o chleb, mięso, rybę, sól, oliwę, warzywa i inne pożyteczne produkty, ponadto nie można zapomnieć o takich rzeczach jak węgiel, drewno, młynek ręczny itp., bez których nie da się dobrze korzystać ze wspomnianych produktów. Potrzebna jest też odzież, obuwie i inne

²⁷ Tytuł XVIII, prawa 2-5, s. 380-384.

²⁸ Na ten temat zob. A. NIEWIŃSKI, *Logistyka zaopatrzenia, przygotowania militarne i podział łupów na Półwyspie Iberyjskim w XIII w. (na podstawie regulacji prawnych zawartych w kodeksie Siete Partidas oraz przykładów zaczerpniętych z kampanii militarych)*, „Acta Universitatis Lodziensis” Folia Historica 99(2017): *Oblicza wojny. Wojsko w drodze*, red. J. Kita i M. Pogońska-Pol, s. 33-56.

²⁹ Tytuł XVIII, prawo 6, s. 384.

³⁰ Tytuł XVIII, prawo 9, s. 386.

niezbędne rzeczy, bo gdyby twierdza poniosła klęskę z powodu braku czegoś, co jest niezbędne, jej dowódca ma zostać potraktowany tak samo jak w sytuacji, gdyby celowo dopuścił się zdrady³¹.

Inną rzeczą konieczną do skutecznej obrony zamku czy twierdzy jest broń, bo dostateczna liczba ludzi zaopatrzonych w wodę i żywność to jeszcze nie wszystko. Oprócz broni należy się również zaopatrzyć we wszystko, co jest niezbędne do jej naprawy lub wytworzenia w razie potrzeby, gdyż źle funkcjonująca broń stanowi raczej przeszkodę niż pożytek. Trzeba również pilnować, żeby ludzie nie kradli broni lub w inny sposób nie zmniejszyli jej zapasów, tak aby była łatwo dostępna w razie potrzeby. Wszelka broń, zarówno należąca do pana zamku i jak do dowódcy garnizonu, powinna być dobrze strzeżona, nie tylko z uwagi na niebezpieczeństwo kradzieży, ale też uszkodzenia lub zniszczenia, żeby przez niedbalstwo nie narazić bronionej twierdzy na klęskę. Gdyby z powodu zaniedbania do czegoś takiego doszło, dowódca zobowiązany jest do zapłacenia podwójnej wartości zniszczonej lub ukradzionej broni³².

Męstwo, nieugiętość, mądrość i roztropność są konieczne dla skutecznej obrony. Walka powinna być odważna i bezwzględna – nie należy oszczędzać wroga, a jednocześnie znosić mężnie wszelkie trudy i niedogodności (w tym głód, pragnienie i chłód), na które jest się narażonym. Śmierci i niebezpieczeństw nie należy bać się tak bardzo jak złej sławy – nieskuteczni obrońcy powinni się obawiać, że przetrwają w pamięci potomnych jako ci, którzy stchórzyli i zawiedli. Należy wybrać honorową śmierć, a nie działanie zmierzające do poddania się³³.

Poza odwagą pożądana jest również mądrość i rozwaga, ponieważ twierdze częściej zdobywane są sprytem i przebiegłością niż siłą. Należy zachować niezbędne środki ostrożności, jak np. nie otwierać bramy bez wyraźnego zezwolenia dowódcy, jak również zgromadzić odpowiednią liczbę kamieni, żeby nie trzeba było burzyć murów lub wieży w celu zdobycia kamieni do obrony, gdyby przyszła taka potrzeba. Zarządca musi ponadto dobrze znać różne sposoby obrony i fortele, a jeśli nie posiada wystarczającej wiedzy specjalistycznej na temat obsługi machin wojennych, musi zadbać o pozyskanie odpowiednich specjalistów. Ponadto zarówno dowódca, jak i jego ludzie powinni być na tyle rozważni, by ukryć przed wrogiem poniesione straty i zyskać na czasie, bo gdyby nieprzyjaciel wiedział o ich realnej sytuacji, mógłby zintensyfikować ataki i zdobyć twierdzę³⁴.

³¹ Tytuł XVIII, prawo 10, s. 387.

³² Tytuł XVIII, prawo 11, s. 387-388.

³³ Tytuł XVIII, prawo 12, s. 388.

³⁴ Tytuł XVIII, prawo 13, s. 389.

Oprócz ludzi i odpowiedniego zaopatrzenia, niezbędna jest praca, polegająca na regularnym odbudowywaniu zburzonych fortyfikacji czy naprawie zniszczonej broni oraz dostarczaniu brakujących rzeczy lub ludzi. W chwili zagrożenia zarządca zamku, o ile przebywa gdzie indziej, powinien zostać jak najszybciej zawiadomiony i po otrzymaniu takiego zawiadomienia niezwłocznie wyruszyć z pomocą obrońcom zamku, zabierając ze sobą zbrojnych i tyle różnego zaopatrzenia, ile potrafi przetransportować. Gdyby był zarządcą więcej niż jednego zamku, powinien wyruszyć z pomocą do najbardziej potrzebującego, a gdyby wszystkie były jednakowo zagrożone, to ma udać się do tego, którego utrata spowoduje największe szkody. Jeśli ma wystarczającą liczbę ludzi i może zaangażować się w walkę z oblegającym zamek, powinien to uczynić, ale jeśli tak nie jest, to powinien dołożyć starań, by dostać się do zamku pod osłoną nocy. A gdyby został w podróży zabity lub wzięty do niewoli, nie ponosi winy w przypadku porażki obrońców zamku, ponieważ uczynił wszystko, by pomóc i zachował się lojalnie wobec pana zamku³⁵.

Obowiązek obrony zamku spoczywa nie tylko na jego zarządcy, ale również na wszystkich poddanych w królestwie, świadomych zagrożenia i będących w stanie przyjść z pomocą, ponieważ wszyscy mają obowiązek obrony swojego pana i jego mienia, a w przypadku braku interwencji ponoszą tym większą winę, im większa jest utrata mienia lub też zagrożenie życia władcy. Zamki zarządzane przez osoby do tego wyznaczone mogą być przekazane ich panom na ich wyraźne żądanie bądź z inicjatywy samego zarządcy (np. w sytuacji, gdy ocenia on, że nie będzie w stanie utrzymać zamku z braku ludzi lub środków), zawsze jednak z zachowaniem odpowiednich środków ostrożności. Szczegółowe regulacje dotyczą przypadków, gdy: 1) zamek został przekazany jednemu królowi przez drugiego w ramach gwarancji zawartego porozumienia; 2) zamek został zdobyty w walce przez jedną ze stron podlegających temu samemu królowi³⁶. Kolejne prawa regulują jeszcze inne sytuacje, które mogą zaistnieć w trakcie przekazywania zamku królowi przez zarządcę, wasalom przez króla itp., uściślając jak należy (bądź nie należy) postępować i określając stosowne kary³⁷.

Tytuł XIX traktuje o tym, że na wszystkich ludziach w królestwie spoczywa obowiązek obrony osoby króla i kraju – np. w przypadku buntu zagrażającego integralności państwa i bezpieczeństwu króla, inwazji nieprzyjaciela, ale też zagranicznej wyprawy króla. W przypadku zagrożenia wewnętrznego obowiązuje natychmiastowa mobilizacja, bez czekania na rozkaz króla, podczas gdy inicjatorzy

³⁵ Tytuł XVIII, prawa 15-16, s. 390-391.

³⁶ Tytuł XVIII, prawa 17-18, s. 391-392.

³⁷ Tytuł XVIII, prawa 19-32, s. 392-401.

powstania winni są zdrady i zasługują na karę śmierci i utratę mienia. Na taką samą karę zasługują ci, którzy nie chcą się zaciągnąć do wojska – z wyjątkiem osób poniżej 14 roku życia lub powyżej 70 lat (choć ci ostatni mogą służyć radą, gdyż cechuje ich mądrość i doświadczenie), chorych, rannych czy takich, którym warunki pogodowe uniemożliwiają podróż³⁸.

W sytuacji zaatakowania królestwa przez wojsko innego państwa (inwazja, oblężenie lub próba zmuszenia króla do udziału w bitwie), cały lud, nie czekając na wezwanie, powinien natychmiast się zjednoczyć w obronie króla, ponieważ robiąc to, bronią również siebie i kraju. Podobnie w razie oblężenia, jak tylko coś takiego się zdarzy, wszyscy powinni natychmiast stanąć w obronie oblężonego zamku lub miasta, by nie pozwolić nieprzyjacielowi zawładnąć własnością króla i częścią państwa. Gdy zaś siły nieprzyjaciela są tak wielkie, że po wtargnięciu do kraju chcą zmusić króla do bitwy celem podboju jego państwa, wszyscy ludzie – nie tylko rdzenni mieszkańcy, ale wszyscy zdolni do walki – muszą sformować wojsko, podobnie jak w przypadku buntu. Jeśli bowiem król zostanie zabity lub wzięty do niewoli (albo gdy nawet nie weźmie udziału w bitwie, ponieważ jest dzieckiem, lub z powodu choroby, albo dlatego, że jego wasale w trosce o jego bezpieczeństwo mu na to nie pozwalają), i wszystkich najważniejszych ludzi w państwie spotka podobny los, to nie zostanie nikt, kto mógłby bronić kraju. Stąd też wszyscy powinni stanąć w obronie króla. Powszechny obowiązek walki jest wynikiem powszechnego charakteru zagrożenia – klęska dotknie wszystkich. Stąd ten, kto nie walczy, dopuszcza się zdrady króla i królestwa³⁹.

Obowiązek służby wojskowej jest równie istotny w przypadku ekspansji jak w przypadku konieczności obrony własnego państwa. Gdy król decyduje się najechać inny kraj, potrzebuje do tego ludzi, ale w takiej sytuacji powinien odpowiednio wcześniej wezwać do stawienia się wyznaczonych przez siebie zbrojnych i określić czas na przygotowania. Starożytni nie podają dokładnie czasu trwania przygotowań – może to być kilka dni lub znacznie dłużej, w zależności od okoliczności. Lecz gdy król wezwie poddanych i poda termin ich stawienia się, a ktoś nie przybędzie bez żadnego ważnego powodu, ma zostać pozbawiony całego majątku i wygnany z kraju, a gdyby zdezerterował później, zasługuje na jeszcze większą karę, ponieważ naraził króla na niebezpieczeństwo, opuszczając go w obcym kraju. Tak samo zbrojni mają obowiązek stawienia się na wezwanie króla i zgromadzić odpowiednie zaplecze, gdy król postanowi rozpocząć oblężenie. W takiej sytuacji wezwani powinni się stawić z uwagi na posłuszeństwo wobec rozkazu oraz obowiązek ochrony

³⁸ Tytuł XIX, prawo 3, s. 403-404.

³⁹ Tytuł XIX, prawo 4, s. 405.

króla, ale również dla chwały swego kraju i własnego wzbogacenia. Gdyby ktoś nie stawiał się na wezwanie bez ważnego powodu, ma zostać wygnany, a gdyby opuścił króla w czasie oblężenia, straci połowę swego majątku, ponieważ przez niego król nie zdobędzie tego, co mógłby zdobyć z jego pomocą⁴⁰.

Zaangażowanie się króla w walkę na terenie kraju, który zamierza podbić, wiąże się z wielkim niebezpieczeństwem, ponieważ jeśli zostanie pokonany, to tylko z wielkim trudem uniknie śmierci lub pojmania, a następnie może próbować się schronić w jakiejś twierdzy, ale będąc na obcej ziemi, nie może liczyć na regularne zaopatrzenie, podczas gdy liczba jego sprzymierzeńców będzie z każdym dniem malała, a liczba wrogów rosła. Dlatego też każdy, kto nie ma poważnego usprawiedliwienia, powinien dołączyć do wojska króla ze względu na należyty mu szacunek i w celu obrony go przed nieprzyjaciółmi w obcym kraju. Angażując się w bitwę, wszyscy usiłują walczyć najlepiej jak potrafią, a wynik bitwy zależy od ich roztropności, jakkolwiek wszystko jest w mocy Bożej. Ci, którzy nie zechcą dołączyć, zostaną wygnani z kraju i utracą połowę majątku; ta sama kara dotknie dezertersów szlacheckiego pochodzenia, podczas gdy karą dla zwykłych żołnierzy jest śmierć, gdyż może się zdarzyć, że z powodu ich ucieczki król nie będzie mógł wziąć udziału w bitwie i okryje siebie hańbą, albo weźmie udział w bitwie i poniesie porażkę. Ci, co uciekają z pola bitwy rozbijając szyki lub przechodzą na stronę wroga, dopuszczają się zdrady i winni są kary śmierci. Oprócz tego, cały ich majątek zostanie skonfiskowany, a domy zburzone⁴¹.

Tytuł XXI poświęcony jest rycerzom, już na samym początku określonych – jako ustanowieni przez Boga obrońcy ludu. Omawia się tu szczegółowo, kto może zostać rycerzem, jakie warunki ma spełniać, jakich zasad przestrzegać, jakie są obowiązki rycerza, kto ma prawo ustanawiania nowych rycerzy i na czym polega wyższość rycerza w stosunku do innych ludzi⁴².

Dawniej „grupę szlacheckie urodzonych osób powołaną do obrony kraju nazywano zgromadzeniem rycerskim. Stąd też łacińska nazwa *militia*, oznaczająca

⁴⁰ Tytuł XIX, prawo 5, s. 406.

⁴¹ Tytuł XIX, prawa 7-9, s. 407-408.

⁴² Tytuł XXI, prawo 3, s. 419. W *Siete Partidas* pojawia się określenie *fijosdalgo* – z łac. *filios de aliquod*, czyli syn kogoś znakomitego, o znaczącej pozycji społecznej; stąd też wywodzi się późniejszy termin *hidalgo* (*hijo de algo*) w odniesieniu do arystokracji. Przynależność do niej nie miała jednak wynikać jedynie ze szlacheckiego pochodzenia, składały się na to trzy czynniki: pochodzenie, mądrość i prawość obyczajów. Więcej na temat rycerstwa zob.: G. MARTIN, *Control regio de la violencia nobiliaria. La caballería según Alfonso X de Castilla (comentario al título XXI de la Segunda partida)*, „Annexes des Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales” 16(2004), s. 219-234; M. GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *La caballería popular en la frontera*, w: *La chevalerie en Castille à la fin du Moyen Âge. Aspects sociaux, idéologiques et imaginaires*, ed. G. Martin, Paris: Ellipses 2001.

ludzi silnych i wytrwałych, wybranych do znoszenia trudów i przeciwności dla dobra społeczności, dlatego tylko jednego na tysiąc wybierano, by został rycerzem. W Hiszpanii zwie się ich rycerzami z tego powodu, że jeżdżą konno; zajmują przez to bardziej zaszczytną pozycję⁴³. Interesujące jest przedstawienie pochodzenia klasy rycerskiej: najpierw ukazano wzniosłość liczby tysięcy, w której niejako zawarte są 10 i 100. Następnie stwierdza się, że tylko jeden człowiek z tysiąca był wybierany na rycerza. Człowiek taki musi posiadać określone cechy: być wytrwały, żeby znieść wielkie trudy i cierpienia nieuniknione w wojnie i bitwie; zręcznie władać bronią, nawykły do zwyciężania i zabijania wroga; nie mieć litości, żeby nie okazywać jej przeciwnikowi, oraz być odpornym na ciosy, te zadawane i otrzymywane. Dlatego też w dawnych czasach wybierano ludzi silnych i wytrwałych, takich jak myśliwi, kowale czy kamieniarze, ze względu na ich wytrzymałość i dużą siłę w rękach. Tak samo wybierano rzeźników nawykłych do zabijania zwierząt i przelewania ich krwi. Rycerze mieli być silni i energiczni. Takie były pierwotnie kryteria wyboru, lecz z czasem zauważono, że tacy ludzie często pozbawieni są poczucia wstydu i obowiązku, co prowadziło do tego, że zamiast pokonywać byli pokonywani. Biegli w tych sprawach doszli więc do wniosku, że kandydaci na rycerzy mają mieć naturalne poczucie wstydu⁴⁴. Z tego powodu zaczęto dbać o to, by rycerze byli szlachetnego pochodzenia, gdyż wówczas unikaliby upokorzenia i postępowali honorowo (co miało sprawiać, że nie uciekaliby z pola walki)⁴⁵.

W prawie 4 wymienione są cnoty główne (*virtutes*), jakie ma posiadać rycerz: roztropność, męstwo, umiarkowanie i sprawiedliwość. Jakkolwiek każdy powinien dążyć do ich posiadania, najbardziej przystoi to właśnie obrońcom kraju, których obowiązkiem jest bronić Kościoła, króla i wszystkich innych ludzi. Roztropność umożliwi rycerzom skuteczne wykonywanie swoich obowiązków bez szkody dla siebie, męstwo sprawi, że będą twardzi i zdecydowani, umiarkowanie pozwoli im uniknąć przesady, a sprawiedliwość zapewni działanie zgodne z prawem. Starożytni wymieniali dwa rodzaje ekwipunku rycerza – zbroję, której celem jest ochrona ciała, i broń służąca do obrony i zadawania ciosów. Broń do obrony, podobnie jak zbroja,

⁴³ Tytuł XXI, prawo 1, s. 417. Z kolei XIV-wieczny francuski prawnik H. Bouvet, również argumentujący, że stan rycerski zrodził się w starożytnym Rzymie, podaje inną wersję: nazwa *miles* miała mieć związek z faktem wybrania tysiąca najdoskonalszych wojowników – *militēs* – do obrony dobra wspólnego. Por. C. TAYLOR, *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France During the Hundred Years War*, Cambridge: Cambridge University Press 2013, s. 67.

⁴⁴ Widać tutaj wyraźne nawiązanie do *Zarysu wojskowości* Wegecjusza, który pisze, że warto powoływać do wojska kowali, stolarzy, rzeźników i myśliwych ze względu na ich siłę i wytrzymałość (*Zarys* I.7), jednakże uczciwość, karność i posłuch dodają żołnierzowi godności i powstrzymują go przed ucieczką. Słabszy, ale bardziej wytrwały, ma większą wartość niż silny, ale niestały.

⁴⁵ Tytuł XXI, prawo 2, s. 418.

symbolizuje roztropność, ponieważ cnota ta chroni rycerza przed wadami tak, jak broń obronna i zbroja chroni przed ciosami. Broń również oznacza męstwo i sprawiedliwość, a zbroja umiarkowanie. Znakiem rozpoznawczym stanu rycerskiego stał się miecz, który niejako kumuluje w sobie całą powyższą symbolikę: rękojeść miecza oznacza roztropność, głowica miecza symbolizuje męstwo, jelec (garda) pomiędzy ostrzem a rękojeścią – umiarkowanie, obusieczne ostrze miecza – sprawiedliwość. Dlatego też pasowanie na rycerza odbywa się za pośrednictwem miecza i rycerz powinien go zawsze mieć przy sobie jako przypomnienie o czterech cnotach⁴⁶.

Inne prawa zawierają szereg bardziej szczegółowych zaleceń: skoro rycerze muszą wieść prawe życie i być przykładem dla innych, muszą przestrzegać określonych reguł. Przejeżdżając przez miasto powinni dosiadać konia, jako najbardziej szlachetnego wierzchowca; konie powinny być rące i skoczne, a ich grzywy i ogony odpowiednio podcięte. Poza miastem powinni jeździć na koniach w pełnej zbroi, by w razie niebezpieczeństwa stawić czoła wrogom. Nie mogą też brać drugiej osoby na siodło, bo to nie przystoi rycerzowi i nie wygląda elegancko. Jadąc przez miasto rycerz powinien mieć na sobie pelerynę (chyba że pogoda na to nie pozwala), a nade wszystko być przepasany mieczem, który stanowi rycerską odznakę⁴⁷.

Następnie wymienione są cechy, jakie ma posiadać rycerz: powinien przede wszystkim być rozumny, gdyż rozum najbardziej odróżnia człowieka od zwierząt i kieruje jego działania ku doskonałości. Rycerze, których zadaniem jest obrona samych siebie i innych ludzi, muszą być rozumni, ponieważ w przeciwnym razie nie będą mogli spełniać swoich obowiązków. Powinni też posiadać niezbędne umiejętności, bez których nie będą mogli wykorzystać tego co wiedzą, a bez praktycznego zastosowania ich wiedza będzie bezużyteczna. Z kolei ćwiczenie się w przeciwnościach powoduje, że rycerze przyswajają dobre nawyki. W ten sposób są odważni i silni, a jednocześnie pokorni i łagodni. Wobec wszystkich powinni zachowywać się uprzejmie i nienagannie. Oprócz tego mają być zręczni, wprawni i przebiegli – dzięki tym cechom potrafią władać każdą bronią, są doskonałymi jeźdźcami, unikają więc niebezpieczeństw, pomagają sobie nawzajem i nawet będąc w mniej-

⁴⁶ Tytuł XXI, prawo 4, s. 419-420. Transformacja idei rycerstwa, polegająca na odejściu od jego laickiego ujęcia w kierunku sakralizacji stanu rycerskiego, miała miejsce w Kastylii za czasów panowania Alfonsa X oraz w okresie późniejszym. Zob. Ph. JOSSERAND, *Eglise et pouvoir dans la péninsule ibérique: les ordres militaires dans le royaume de Castille, 1252-1369*, Madrid: Casa de Velázquez 2004, s. 214. Obrzędowi pasowania na rycerza nadano oprawę liturgiczną. Sam ryt pasowania na rycerza jest rozbudowany i przypomina święcenie bądź obłóczyny. Na ten temat zob. A. NIEWIŃSKI, *Ideal etosu rycerza w Libro del orden de caballeria Ramona Llulla*, „Roczniki Humanistyczne” 66(2018), z. 2, s. 5-24.

⁴⁷ Tytuł XXI, prawo 17, s. 426-427.

szości mogą pokonać liczniejszego przeciwnika. Rycerz powinien też być lojalny pod każdym względem, szczególnie z następujących powodów: został ustanowiony obrońcą innych, zobowiązuje go pochodzenie (musi strzec honoru) i nie może zrobić niczego, czego by musiał się wstydzić. Rycerz powinien mieć odpowiednie doświadczenie, być bardzo dobrym znawcą broni, zbroi i koni, np. umieć ocenić broń i zbroję pod względem jakości materiałów i wykonania, czy jest wystarczająco mocna a zarazem lekka⁴⁸.

Określone są również obowiązki rycerza – powinien on m.in. wstawiać się za każdym cierpiącym ubóstwo rycerzem lub damą broniąc ich praw, oraz chronić powierzonej im cudzej własności jak swojej własnej, zaznaczając przy tym, że „starożytni”⁴⁹ robili dwie rzeczy w celu wyegzekwowania wykonywania tych obowiązków: gorącym żelazem wypalano rycerzom na prawym ramieniu szczególny znak, którego żaden inny człowiek (niebędący rycerzem) nie mógł mieć, oraz wpisywano ich imiona, pochodzenie i miejsce urodzenia do specjalnej księgi – po to, że gdyby złamali jakąś obowiązującą ich regułę czy też przyrzeczenie bądź pisemne zobowiązanie, to nie uniknęliby zasłużonej kary⁵⁰.

Traktując o wykroczeniach, jakich mogą dopuścić się rycerze (kradzież, zdrada, sprzeniewierzenie), *Siete Partidas* uściśla, że w przypadku udowodnienia winy rycerz musi ponieść karę, nie może jednak przy tym być torturowany jak pospolity człowiek, ani nie może ponieść haniebnej śmierci (np. przez powieszenie), lecz może być ścięty, zagłodzony na śmierć, utopiony lub zrzucony z dużej wysokości⁵¹.

Rycerzom należy się cześć i szacunek z trzech powodów: po pierwsze – ze względu na szlachečne urodzenie, po drugie – z uwagi na ich doskonałe umiejętności i po trzecie – są źródłem wielu dobrodziejstw. Królowie powinni ich szanować jako pośredników własnego działania, dodając w ten sposób samym sobie czci, a inni ludzie powinni okazywać im cześć jako swoim obrońcom. Należy im się szacunek za ich czyny zbrojne i narażanie własnego życia, dlatego też gdy są obecni na Mszy św., nikt nie może stać przed nimi oprócz celebryjących liturgię kapłanów. Powinni też być pozdrawiani jako pierwsi, a osoby niebędące rycerzami nie mogą zasiadać z nimi do stołu⁵².

Z kolei rycerz, który dopuścił się poważnego wykroczenia, powinien być wykluczony ze stanu rycerskiego, co stanowi dla niego największą możliwą degradację.

⁴⁸ Tytuł XXI, prawa 5-9, s. 420-421.

⁴⁹ Alfons X stosuje to określenie niekiedy do starożytnych Rzymian, ale częściej do wcześniejszych regulacji prawnych typu *fueros* czy *Liber Iudiciorum*.

⁵⁰ Tytuł XXI, prawo, s. 429.

⁵¹ Tytuł XXI, prawo 24, s. 431.

⁵² Tytuł XXI, prawo 23, s. 430.

W zależności od rodzaju popełnionego wykroczenia, może nastąpić jedynie wykluczenie (jeśli np. rycerz sprzedał lub przegrał swojego konia czy zbroję, albo oddał je w zastaw w karczmie, albo ukradł coś innemu rycerzowi, albo zaangażował się w jakiś nieczyny proceder celem zdobycia pieniędzy), lub też wykluczenie poprzedzające karę śmierci (w przypadku ucieczki z pola bitwy, pozostawienia suwerena na łasce nieprzyjaciela, niewolnienie go z niewoli, jeśli istniała taka możliwość, a nawet nieudostępnienia suwerenowi własnego konia, gdy został pozbawiony swego w walce). Procedura wykluczenia ze stanu rycerskiego miała się odbywać w ten sposób, że król rozkazuje giermkowi, aby giermek założył ostrogi takiego rycerza i przepasał się jego mieczem, odcinając nożem pas i paski ostróg. Po tym rycerz przestaje być rycerzem, tracąc wszystkie dotychczasowe prawa i przywileje⁵³.

Tytuł XXIV szczegółowo traktuje o bitwie morskiej. Bitwa na morzu jest jeszcze bardziej niebezpiecznym przedsięwzięciem niż ta na lądzie. Może być prowadzona za pośrednictwem floty, czyli okrętów na których są zbrojni, podobnie do wojsk na lądzie, albo też za pomocą niewielkiej eskadry galer, nadającej się do pościgu. Do działań wojennych na morzu konieczna jest dobra znajomość morza i wiatrów, posiadanie odpowiedniej liczby statków i ludzi (wraz z zaopatrzeniem), umiejętność szybkiego reagowania, dobry dowódca, który potrafi precyzyjnie rozdzielić obowiązki. Według starożytnych karą za nieposłuszeństwo rozkazom na morzu może być tylko śmierć, gdyż takie nieposłuszeństwo może spowodować ogromne szkody, a niebezpieczeństwo jest o wiele większe niż na lądzie. Dlatego też dowódca (admirał, kapitan), czuwający nad każdym szczegółem, pełni bardzo ważną rolę⁵⁴.

Admirał posiada ogromną władzę, dlatego musi odznaczać się szlacheckim pochodzeniem, bardzo dobrze znać się na działaniach militarnych zarówno na morzu, jak i na lądzie, powinien wykazywać się wielką odwagą i umiejętnie sprawować kontrolę nad wszystkimi, którzy są pod jego dowództwem, jak również zawsze dzielić się zdobytym łupem ze swoimi ludźmi (którzy, będąc na morzu, nie mają innego sposobu zdobycia czegokolwiek jak tylko otrzymując od swego przełożonego) i traktować ich sprawiedliwie. Nade wszystko zaś dowódca musi być lojalny⁵⁵.

Mianowanie admirała połączone jest z podobną uroczystą ceremonią jak pasowanie na rycerza, co podkreśla wagę tego urzędu. Admirał otrzymuje od króla miecz, pierścień i sztandar królewski. Przysięga ponadto, że nie zawaha się oddać życia w obronie wiary i honoru swego pana i dobrobytu swego kraju⁵⁶.

⁵³ Tytuł XXI, prawo 25, s. 432.

⁵⁴ Tytuł XXIV, prawa 1-2, s. 462-463.

⁵⁵ Tytuł XXIV, prawo 3, s. 463.

⁵⁶ Tytuł XXIV, prawo 4, s. 464.

Kapitan to dowódca statku podlegający admirałowi. Każdy z nich jednak zarządza swoim statkiem i załogą w takim samym zakresie jak admirał całą flotą. Żeby zostać kapitanem, marynarz musi udać się do króla lub admirała i zgłosić swoją kandydaturę, uzasadniając dlaczego ubiega się o to stanowisko, po czym król (lub admirał) ma zwołać 12 doświadczonych marynarzy, którzy będą mogli ocenić kwalifikacje kandydata. Gdyby po wyborze w jakiś sposób nie spełnił swoich obowiązków lub okazał nieposłuszeństwo admirałowi, poniesie karę śmierci, gdyby jednak pomylił się w ocenie sytuacji, zostanie osądzony zgodnie z prawem. Jeśli coś na statku zostanie uszkodzone lub utracone z jego winy, powinien zapłacić podwójną wartość tej rzeczy. Ponadto ponosi odpowiedzialność za tych wszystkich na statku, którzy dopuścili się jakiegoś wykroczenia, gdyby jednak nie słuchali jego rozkazów, zasługują na śmierć⁵⁷.

Piloci morscy to ci, którzy prowadzą statek po morzu, posiadają więc odpowiednią wiedzę o morzu, podwodnych nurtach, znają się na kierunkach wiatru i zmianach pogodowych, znają położenie wysp i portów, mają wiedzę, gdzie znaleźć zapasy świeżej wody i jak uniknąć kłopotów w niebezpiecznych miejscach. Powinni być odważni, aby dzielnie znosić niebezpieczeństwa, oraz bardzo inteligentni, żeby mogli bez problemu zrozumieć, czego się od nich wymaga i dobrze doradzić królowi, admirałowi lub kapitanowi w razie potrzeby. Powinni też być lojalni, działając dla dobra i pożytku swego pana. Gdyby zaś pilot dopuścił się zdrady czy źle pokierował statkiem i z tego powodu utracono statek lub jego załoga odniosłaby poważne obrażenia, pilot ma zostać stracony⁵⁸.

Kolejni członkowie załogi to *proeles* – ich miejsce jest na dziobie statku, ponieważ mają za zadanie uderzać jako pierwsi w czasie walki. Powinni zatem być odważni, energiczni, przyzwyczajeni do życia na morzu. Oprócz nich są jeszcze *alieres*, rozmieszczeni po bokach – na rozkaz pilota lub kapitana niosą oni pomoc wszystkim, którzy jej potrzebują. Jeszcze inni to marynarze, np. kusznicy lub inni zbrojni, których zadaniem jest walka z nieprzyjacielem, i ci powinni być najsilniejsi i najbardziej odważni. Pozostali członkowie załogi wykonują różnego rodzaju prace – zajmują się żaglami i kotwicami, pilnują broni i zapasów żywności. Wszyscy powinni być uczciwi, lojalni, posłuszni rozkazom⁵⁹.

Starożytni porównywali statki do koni – szybki koń ma długi korpus, jest szczupły, silny, dobrze zbudowany i zwinny. Podobnie jest ze statkiem. Wiosła mają być długie i proste, jak nogi konia. Siodło porównywali do ławki, na której siedzą wiosłarze, żagle do ostróg, ster do uzdy konia, kotwicę do pęty⁶⁰.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tytuł XXIV, prawo 5, s. 465.

⁵⁹ Tytuł XXIV, prawo 6, s. 465.

⁶⁰ Tytuł XXIV, prawo 8, s. 466-467.

Statki, podobnie jak zamki, powinny być wyposażone we wszelkiego rodzaju broń i narzędzia: noże i puginale, siekiery, łopaty, kopie (niektóre z nich z żelaznymi hakami, do walki z nieprzyjacielem próbującym wejść na pokład, inne z łańcuchami, które się mocuje do nieprzyjacielskich statków, by nie mogły uciec i dotrzeć na ląd), kusze na kołach, ze strzemionami i strzałami, kamienie (ile tylko statek zdoła unieść), beczki z niegaszonym wapnem (do oślepienia nieprzyjaciela) i z mydłem (sprawiającym, że się poślizgnie), oraz z ciekłą smołą do podpalania statków. Wszystkie te rzeczy powinny być na statku w znacznych ilościach, żeby niczego nie zabrakło⁶¹.

Ponadto należy mieć zapasy żywności – suchary (z uwagi na to, że są lekkie i się nie psują), solone mięso, warzywa i ser, które to produkty w stosunkowo niewielkich ilościach mogą wystarczyć do wyżywienia znacznej liczby ludzi. Musi być też czosnek i cebula, pomagające zwalczać negatywne skutki przebywania na morzu i picia niezbyt czystej wody. Należy też zaopatrzyć się w wodę (ile tylko się da). Ocet jest niezbędny jako dodatek do jedzenia oraz do wody, gdy się jest bardzo spragnionym, natomiast cydr i wino, jakkolwiek lubiane napoje, mają zły wpływ na umysł, na co ci, którzy walczą na morzu, nie mogą sobie pozwolić. Dlatego też starożytni zakazali używania tych napojów w trakcie wielkich wojen, zarówno na morzu jak na lądzie, gdyż zmniejszają roztropność, która jest niezbędna do skutecznego działania. W ostateczności można się napić wina lub cydru, ale w niewielkich ilościach i dobrze rozcieńczone wodą, ponieważ pożyteczne jest dla ludzi, gdy piją by żyć, lecz bardzo niebezpieczne, gdy żyją aby pić⁶².

Kapitanowie statków powinni dobrze o tym wszystkim wiedzieć i postępować w taki sposób, by zawczasu zgromadzić zapasy wszystkiego co niezbędne, a następnie nie marnować ich, wykorzystując we właściwy sposób, kiedy zajdzie potrzeba. Gdyby natomiast kapitan stracił statek przez swoją niedbałość w kwestii zaopatrzenia i wykorzystania zapasów, winien jest zdrady i ma być stracony oraz pozbawiony całego majątku⁶³.

Biorący udział w działaniach wojennych na lądzie wykazują wielką odwagę, ale odwaga tych, którzy walczą na morzu, jest jeszcze większa, ponieważ gdy wojna toczy się na lądzie, zagrożenie stanowi jedynie nieprzyjaciel, ale w sytuacji wojny na morzu dochodzi do tego jeszcze zagrożenie ze strony żywiołu – wody i wiatru. Ten, kto spadnie z konia, nie może upaść niżej niż na ziemię, a zbroja, którą ma na sobie, złagodzi upadek, kto zaś wypadnie ze statku, spadnie aż na dno morza,

⁶¹ Tytuł XXIV, prawo 9, s. 467-468.

⁶² Tytuł XXV, prawo 9, s. 467.

⁶³ Tytuł XXIV, prawo 10, s. 468.

a ciężka zbroja tylko mu zaszkodzi. Kiedy zbrojni atakują miasto lub zamek na lądzie, mogą się przemieszczać w zależności od sytuacji, lecz na morzu, gdy statki walczą, nie ma możliwości udania się w inne miejsce, zbrojni muszą pozostać na statku otoczonym wodą, narażonym na wiatr i sztorm, i walczyć z całych sił, zdani jedynie na siebie. Muszą ponadto oszczędzać jedzenie i picie, jedząc jedynie tyle, by starczyło do podtrzymania życia, ponieważ gdy zapasy się skończą, nie będzie możliwości ich uzupełnienia, tak jak jest to możliwe na lądzie, gdzie zawsze są rośliny i zwierzęta⁶⁴. Do tego dochodzi jeszcze jedno utrudnienie – brak miejsca na statku, tak że żołnierze nie mogą dobrze wypocząć, ani nawet się wyspać. Dlatego podejmujący się walki na morzu powinni być wybitnie odważni i niestrudzeni, a za to należy im się większy szacunek i honor. Powinni otrzymywać zapłatę za swoją służbę, a ponadto udział w zdobytych łupach⁶⁵.

Przedstawione treści ukazują jak Alfons X tworzy uniwersalny kodeks, asymilując wcześniejsze przepisy prawa zwyczajowego (określanego jako „starożytni”), a jednocześnie przechodzi, jak ujął to O’Callaghan⁶⁶, od modelu feudalnego do arystotelesowskiej koncepcji „ciała politycznego”, w ramach której król pełni kontrolę jako głowa ciała nad poddanymi jako członkami. Państwo postrzegane jest jako wspólnota ludzi zamieszkujących dane terytorium, skupionych wokół swego władcy, którego mają obowiązek bronić przed zagrożeniami wewnętrznymi i zewnętrznymi, a jednocześnie wspomagać w jego działaniach mających na celu ekspansję terytorialną. Zawarte w Partida II regulacje odzwierciedlają sytuację permanentnego konfliktu militarnego na terenie Półwyspu Iberyjskiego w XIII wieku. Społeczeństwo półwyspu w wiekach VIII-XIV było społeczeństwem zorganizowanym dla prowadzenia wojny, stąd potrzeby militarne stanowiły istotną część zadań realizowanych przez instytucje państwowe w kontekście ciągle zmieniających się (w trakcie postępu rekonkwisty) granic. Ważne były zatem wszelkie regulacje dotyczące poboru, mobilizacji, ataku lub obrony przed atakiem. W kodeksie *Siete Partidas* monarcha określa zobowiązania klasy militarnej, podając jednocześnie szczegółowe zalecenia dotyczące zaopatrzenia i postępowania w trakcie różnych działań wojennych.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tytuł XXIV, prawo 10, s. 468-469.

⁶⁶ J.F. O’CALLAGHAN, *The ideology of government in the Reign of Alfonso X of Castile*, „Exemplaria Hispanica” 1(1991-1992), s. 1-17.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Las Siete Partidas, ed. R.I. Burns, trans. S.P. Scott, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2001.

LITERATURA

- BRODMAN J., The Siete Partidas and the Law of Charity in Thirteenth-Century Castile, w: The Emergence of León-Castile c. 1065-1500. Essays presented to J.F. O'Callaghan, Ashgate: Routledge 2015, s. 81-91.
- CORDOBA J.M., El pensamiento militar en el Código de las Siete Partidas, „Revista de Historia Militar” 13(1963), s. 7-60.
- DORY-GARDUÑO J.E., The forging of Castilian law: land disputes before the royal audiencia and the transmission of a legal tradition, New Mexico: University of New Mexico 2013.
- ESTEPA DIEZ C., Alfonso X y el ‘fecho del Imperio’, „Revista de Occidente” 1984, no. 43, s. 43-54.
- GARCÍA FITZ F., Alfonso X y sus relaciones con el Emirato granadino: política y guerra, „Alcanate: Revista de Estudios Alfonsies IV” 2004-2005, s. 35-77.
- GARCIA SANJUAN A., La conquista de Niebla por Alfonso X, „Historia. Instituciones. Documentos” 27(2002), s. 89-111.
- GIBERT Y SÁNCHEZ DE LA VEGA R., Jacobo el de las leyes en el estudio jurídico hispánico, „GLOSSAE: European Journal of Legal History” 5-6(1993-1994), s. 255-278.
- GONZÁLEZ JIMÉNEZ M., La caballería popular en la frontera, w: La chevalerie en Castille à la fin du Moyen Âge. Aspects sociaux, idéologiques et imaginaires, ed. G. Martin, Paris: Ellipses 2001.
- GRASSOTTI H., El deber y el derecho de hacer guerra y paz en León y Castilla, „Cuadernos de historia de España” 59-60(1976), s. 221-296.
- JOSSEPHAND Ph., Eglise et pouvoir dans la Péninsule ibérique: les ordres militaires dans le royaume de Castille, 1252-1369, Madrid: Casa de Velázquez 2004.
- LADERO QUESADA M.A., Castilla y la conquista del Reino de Granada, Granada: Universidad de Valladolid 1993.
- MALINOWSKI M., Stosunki polityczne między królestwem Kastylii a Emiratem Granady 1246-1275, „Acta Universitatis Lodziensis” Folia Historica 67(2000), s. 75-106.
- MARTIN G., Control regio de la violencia nobiliaria. La caballería según Alfonso X de Castilla (comentario al título XXI de la Segunda partida), „Annexes des Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévaux” 16(2004), s. 219-234.
- MARTINEZ MARINA F., Ensayo histórico-crítico de la antigua legislación y principales cuerpos legales de los reinos de León y Castilla, Madrid: Aldecoa, D.L. 1808.
- MARTÍNEZ DE AYALA C., Directrices fundamentales de la política peninsular de Alfonso X: relaciones castellano-aragonesas de 1252 a 1263, Madrid: Aldecoa, D.L. 1986.
- MORALES J.I., En torno a la idea de Imperio en Alfonso X el Sabio, „Revista de estudios políticos” 182(1972), s. 83-158.
- NICHOLS M.W., Las Siete Partidas, „California Law Review” vol. 20 (1932), no. 3, s. 260-285.
- NIEWIŃSKI A., Logistyka zaopatrzenia, przygotowania militarne i podział łupów na Półwyspie Iberyjskim w XIII w. (na podstawie regulacji prawnych zawartych w kodeksie Siete Partidas oraz przykładów zaczerpniętych z kampanii militarnych), „Acta Universitatis Lodziensis” Folia Historica 99(2017): Oblicza wojny. Wojsko w drodze, red. J. Kita i M. Pogońska-Pol, s. 33-56.
- NIEWIŃSKI A., Ideał etosu rycerza w Libro del orden de caballeria Ramona Llulla, „Roczniki Humanistyczne” 66(2018), z. 2, s. 5-24.
- O'CALLAGHAN J.F., The ideology of government in the Reign of Alfonso X of Castile, „Exemplaria Hispanica” 1(1991-1992), s. 1-17.

- O'CALLAGHAN J.F., *The Learned King: The Reign of Alfonso X of Castile*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1993.
- O'CALLAGHAN J.F., *War (and Peace) in the Law Codes of Alfonso X*, w: *Crusaders, Condottieri, and Cannon: medieval warfare in societies around the Mediterranean*, eds. D.J. Kagay and L. Villanon, Leiden–Boston: Brill 2003.
- O'CALLAGHAN J.F., *The Gibraltar Crusade: Castile and the Battle for the Strait*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2011.
- PAGANI G., *El imperio en la agenda alfonsí: una mirada bibliográfica*, „*Historia, Instituciones, Documentos*” 31(2004), s. 475-482.
- PANATERI D.A., *El discurso del rey. El discurso jurídico alfonsí y sus implicancias políticas*, Madrid: Dikynson 2017.
- PASCUAL SARRÍA F.L., *Las obligaciones militares establecidas en los ordenamientos de las cortes castellano-leonesas durante los siglos XII y XIV*, „*Revista de estudios histórico-jurídicos*” 2003, nr 25, s. 147-185.
- REILLY BERNARD F., *The Chancery of Alfonso VI of León-Castile (1065-1109)*, w: *Santiago, Saint-Denis, and Saint Peter. The Reception of the Roman Liturgy in León-Castile in 1080*, ed. B. Reilly, New York: Fordham University Press 1985.
- ROJINSKY D., *Companion to Empire. A Genealogy of the Written Word in Spain and New Spain, c.550–1550*, Amsterdam–New York: Rodopi 2010.
- SALVADOR MARTÍNEZ H., *Alfonso X, the Learned: A Biography*, trans. Odile Cisneros (*Studies in the History of Christian Traditions* 146), Leiden–Boston: Brill 2010.
- SOCARRÁS C.J., *Alfonso X of Castile: a study on imperialistic frustration*, Barcelona: Talleres Graficos de Sololibros 1975.
- TAYLOR C., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France During the Hundred Years War*, Cambridge: Cambridge University Press 2013.

LAS SIETE PARTIDAS ALFONSA X
JAKO ŹRÓDŁO DO DZIEJÓW HISTORII WOJSKOWOŚCI
WYBRANE ZAGADNIENIA

Streszczenie

W kodeksie *Siete Partidas* król Alfons X szczegółowo omawia zagadnienia związane z działaniami wojennymi, takie jak: obowiązek służby wojskowej, prowadzenie wojny na lądzie i na morzu, obrona zamków i twierdz, bitwy i oblężenia, kompetencje dowódców, utrzymanie dyscypliny, broń, zaopatrzenie itp. To pragmatyczne podejście odzwierciedla sytuację na Półwyspie Iberyjskim, którego społeczeństwo znajdowało się w czasie rekonkwisty w stanie permanentnego konfliktu. Niniejszy artykuł przedstawia regulacje dotyczące powszechnego obowiązku obrony króla i jego zamków, obrony kraju, militarnego wsparcia króla w sytuacji zarówno defensywnej, jak i ofensywnej, a także prawa dotyczące rycerzy i wojny na morzu. Zwrócono również uwagę na fakt, że imperialne ambicje kastylijskiego króla prawdopodobnie miały wpływ na kształt jego dzieła.

Słowa kluczowe: *Las Siete Partidas*; średniowiecze; wojna; wojskowość średniowieczna.

LAS SIETE PARTIDAS ALFONSA X
AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF THE MILITARY HISTORY
SELECTED ISSUES

S u m m a r y

In his *Siete Partidas* Alfonso the Learned discusses in detail various military matters, such as military obligations, waging war on land, defence of castles, battles and sieges, war at sea, qualifications of the leaders, maintenance of military discipline, arms, supplies etc. This pragmatic approach mirrors the situation in the Iberian Peninsula, with its society immersed in a permanent conflict during the Reconquista. The present article primarily focuses on the regulations concerning people's obligation to protect the king and his castles, obligation to defend the country, to join the army whenever the king needs assistance, as well as the laws concerning knights, and naval warfare. It has also been pointed out that the Castilian king's imperial aspirations had probably influenced his legal work.

Key words: *Las Siete Partidas*; Middle Ages; the war; medieval military.